

**“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya**

UO‘K: 631.6+628.3.

**PALIZ EGINLERI BIOCENOZINDA USHIRASATUG‘IN TIYKARG‘I EKI
QANATLILAR TOPARI WAKILLERINE QARSI XIMIYALIQ PREPARATLARDIN
BIOLOGIYALIQ PAYDALILIG‘I**

Shamuratov Quralbay Turdibaevich, Smetov Murat Inyatovich.

Qaraqalpaqstan diyqanshılıq ilimiy-izertlew institutı E-mail: kkniiz@bk.ru

Utemuratov Xojabay Xudaybergenovich

Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyaları institutı 1-kurs magistrantı E-mail:

qoja1992@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19244631>

Annotaciya: Palız eginleri biocenoziinde eki qanatlılar (Diptera) otryadına tiyisli ziyankes jánlikler keń tarqalgan bolıp, olar ósimliklerdiń ósiwi hám ónimdarlıǵına unamsız tásir kórsetedi. Bul izertlewde palız eginlerinde ushırasatuǵın tiykarǵı eki qanatlılar toparınıń wákıllerine qarsı qollanılatuǵın ximiyalıq preparatlardıń biologiyalıq nátiyjeliligi úyrenildi. Nátiyjelerge bola, qollanılǵan insekticidler zıyankes populyaciyasın azaytıp, ósimliklerdiń zıyanlanıw dárejesin tómendetiwı hám ónimdarlıqtı arttırıwǵa unamlı tásir kórsetiwı anıqlandı.

Abstract: Dipteran insect pests are widely distributed in the biocenosis of melon crops and negatively affect plant growth and productivity. This study investigated the biological effectiveness of chemical preparations used against the main representatives of dipteran pests found in melon crops. The results showed that the applied insecticides significantly reduced pest populations, decreased the level of plant damage, and had a positive effect on increasing crop yield.

Tayanish sózler: palız eginleri, biocenozi, eki qanatlılar, zıyankes jánlikler, ximiyalıq preparatlar, biologiyalıq nátiyjelilik, insekticidler, ónimdarlıq.

Keywords: melon crops, biocenosis, Diptera, insect pests, chemical preparations, biological effectiveness, insecticides, yield.

Kirisiw: Qaraqalpaqstan Respublikası sharayatında palız eginleri maydanı 6000 mń. gekardı quraydı. Fermer hám diyqanlarımız palız eginlerinen qawın, ġarbız hám qabaqtıń hár qıylı sortların egip, waqtında tuwrı shólkemlestirilgen tárbiya jumısları nátiyjesinde joqarı zúraát alıwǵa erispekte. Aymaǵımızda báhár erte kelgen jılları hár qıylı túrdegi jánliklerde oyayıp rawajlanıw dáwirin ósimliklerde óteydi.

Tájriybelerimizde qawın tuqımları may ayınıń dáslepki on kúnliginde egildi, baqlawlar alıp barıldı. Nátiyjede palız eginleri biocenoziinde rawajlanıp atırǵan eki qanatlılardıń túrleri úyrenilip shıǵıldı. Alınǵan maǵlıwmatlar boyınsha palız eginleri maydanlarında tarqalgan eki qanatlılar toparı wákıllerinen 10 túri baqlandı. Bunda gewik payda etiwshi shıbın - *Liriomyza bryoniae* (Kaltenbach) ortasha dárejede ushıradı, zıyan keltiriwi ortasha dárejede. Sebebi, bul zıyankes ósimliktiń japıraq plastinkalarında qurtları rawajlanıp, fotosintez processin buzadı. Nátiyjede japıraqtıń rawajlanıwına keri tásir etedi. Shved shıbını - *Oscinella frit* L. Ushırawı az dárejede, zıyan keltiriwi anıqlanbadı. Qawın shıbını - *Myiopardalis pardalina* Big. ushırawı hám zıyan keltiriwi joqarı dárejede, qarsı gúres ilajları shólkemlestirilmegen atızlarda. Kapusta shıbını - *Delia floralis* ushıraw dárejesi az, palız eginlerge zıyanı joq. Alaqanat shıbın - *Rhagoletis* túrine tiyisli wákılleri dáslepki kúnleri may-iyun` aylarında palız eginleri atızlarında az sanda, ushırası,

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

ziyanlılıq dārejesi sezilmedi. Qara shıbın yaki úy shıbın túri - *Musca domestica* vegetaciya dāwirinde tolıq rawajlanıp atırǵanlıǵı baqlandı. Ziyanlılıq dārejesi tiykarınan shirigen qawınlarda rawajlanadı. Súyir shıbın - *Culex pipiens* túri bulardıń analıǵı tiykarınan insan, haywanlardıń qanın sorıp, atalıqları ósimlik shireleri menen azıqlanıp tirishilik etedi. Bul jánlik avgust, sentyabr aylarında palız eginleri atızlarında sanı maksimal dārejege jetedi. Sirfid shıbını- *Scaeva pyrastris* L., Taxina shıbını- *Clytiomyia helluo* F., Gallic afidimiza- *Aphidoletes aphidimyza* Rand. entomofag eki qanatlılar wákılleri palız eginleri maydanlarında az sanda ushırastı. Bul jánliklerdiń palız eginleri vegetativ hám generativ organlarına ziyanlılıq dārejesi joq.

Palız eginleri maydanlarında tarqalǵan eki qanatlılar toparı wákıllerińin ziyan keltiriw hám ushıraw dārejesi

№	Jánlik ataması	Latinsha atı	Palız eginleri maydanında ushıraw dārejesi	Palız eginlerine keltiretuǵın ziyanı
1	Gewik payda etiwshi shıbın	<i>Liriomyza bryoniae</i> (Kaltenbach)	ortasha	+
2	Shved shıbını	<i>Oscinella frit</i> L.	az	-
3	Qawın shıbını	<i>Myiopardalis pardalina</i> Big	kóp	++
4	Kapusta shıbını	<i>Delia floralis</i>	az	-
5	Alaqanat shıbın	<i>Rhagoletis</i>	az	-
6	Qara shıbın	<i>Musca domestica</i>	ortasha	-
7	Súyir shıbın	<i>Culex pipiens</i>	kóp	-
8	Sirfid shıbını	<i>Scaeva pyrastris</i> L.	az	-
9	Taxina shıbını	<i>Clytiomyia helluo</i> F.	az	-
10	Gallic afidimiza	<i>Aphidoletes aphidimyza</i> Rand.	az	-

Esletpe: - - ziyan keltirmeydi,
+ - ortasha dārejede ziyan keltiredi,
++ - joqarı dārejede ziyan keltiredi

Tájriybelerimizde qawın shıbını erjetkenlerine qarsı ximiyalıq preparatlardan Decis, 2,5% k.e; Amrell 600; Karate, 5 % k.e.; Fufanon 57% k.e. gektarına kestede keltirilgen muǵdardı arnawlı isshi eritpe tayarlaw arqalı azanǵı saat 5-8 ler aralıǵında isletildi. Baqlawlar preparatlar isletilgennen keyin 3, 7, 14, 21 kúnleri ótkerildi. Izertlewler kishi dala tájriybeleri tiykarında ótkerilip, ximiyalıq preparatlardıń tásir etiw múddeti boyınsha hámde biologiyalıq paydalılıǵı úyrenildi. Kesteden kórinip turǵanıday Decis 2,5% k.e. preparatın gektarına 0,7 litr muǵdarında qollanılǵan variantımızda 21 kúni 97,5% biologiyalıq nátiyjelilik anıqlanǵan. Amrell 600 preparatın qollanılǵan variantımızda bul kúni kórsetkish 97,3%, Karate, 5 % k.e. preparatın qollanılǵan variantımızda 91,1% biologiyalıq nátiyjelilik anıqlandı. Andoza fufanon preparatı variantımızda bolsa, bul kúni kórsetkish 81,1% biologiyalıq nátiyjelilikke erisilgen. Kontrol variantımızda bolsa, bul kúnleri ziyankes sanınıń qarsı gúres ilajları ótkerilmegenligi esabına kóbeyip ketken. Decis preparatı qollanılǵan variantımızda ziyankes sanı kemeygenligi esabınan, zúraátlilik saqlanıp qalǵan.

Qawın shıbınına qarsı ximiyalıq preparatlardıń biologiyalıq paydalılıǵı

**“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI
RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA
ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI”
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya**

№	Preparat turleri	Preparatning shig'in normasi, l/ga	100 ósimliktegi, islewge shekem bolgan er jetkenle-riniń sanı	Biologiyalıq paydahlıq, % kúnlerde				
				1	3	7	14	21
1	Decis, 2,5% k.e	0,7	4,6	78,4	84,6	95,3	96,2	97,5
2	Amrell 600	0,7	4,3	79,8	85,3	95,4	96,1	97,3
3	Karate, 5 % k.e.	1,0	4,3	72,1	79,3	85,4	89,1	91,1
4	Fufanon 57% k.e.	0,7	4,9	71,2	74,5	79,5	81,2	81,1
5	Kontrol` variant		4,9	-	-	-	-	-

Izertlewlerimizde eki qanatlılardan gewik payda etiwshi shıbınlar nál kógerip shıǵıw dáwirinen baslap, eki qulaqlı nállerdiń japıraqlarına máyeklerin qoyıp, onnan shıqqan qurtları japıraq plastinkaların kemirip jep zıyan keltiredi. Zıyankeske qarsı ximiyalıq preparatlar qollanıp, joqarı biologiyalıq nátiyjelilik anıqlandı. Ximiyalıq preparatlar qollanılmastan aldın 100 ósimliktegi zıyankes sanı anıqlanıp, zıyanlılıq dárejesi joqarı bolıp ketiw qáwipi bolǵanı sebepli belgilengen múddette hám normada isletildi.

Gewik payda etiwshi shıbınnıń erjetken fazasına qarsı ximiyalıq preparatlardıń biologiyalıq paydahlılıǵı

№	Preparat turleri	Preparatning shig'in normasi, l/ga	100 ósimliktegi, islewge shekem bolgan er jetkenle-riniń sanı	Biologiyalıq paydahlıq, % kúnlerde				
				1	3	7	14	21
1	Decis, 2,5% k.e	0,7	2,1	80,1	86,7	96,4	96,8	98,1
2	Amrell 600	0,7	1,3	81,3	89,1	96,8	97,0	97,2
3	Karate, 5 % em.k	1,0	2,2	73,4	80,0	86,6	90,3	92,3
4	Fufanon 57% k.e.	0,7	1,9	72,4	76,1	80,3	83,1	82,3
5	Kontrol` variant		2,1	-	-	-	-	-

Bunnan kórinip tur, decis preparatı gektarına 0,7 litr muǵdarında qollanılganda 21 kúni 98,1% biologiyalıq nátiyjelilik anıqlandı. Amrell 600 preparatı qollanılgan variantımızda 97,2%, karate preparatı qollanılgan variantımızda 92,3%, Fufanon preparatı qollanılgan variantımızda 82,3% biologiyalıq nátiyjelilik anıqlandı.

Eki qanatlılar toparınan búgingi kúnde zıyan keltiriw dárejesi boyınsha qawın shıbın dominant túr esaplanıp, zıyankeske qarsı múddetinde hámde normasında keltirilgen ximiyalıq preparatlardı qollanıw arqalı ónim saqlanıp qaladı. Gewik payda etiwshi shıbınlar joqarıda ayıp ótkenimizdey, ósimlikti japıraq plastinkası menen qurtları azıqlanıp ósip-rawajlanıwdan artta qaldıradı. Demek, tájriybelerden kórinip tur, zıyankeslerge qarsı ximiyalıq preparatlardı qollanıw arqalı 92,0-98,0% biologiyalıq nátiyjelilikke erisiledi.

Juwmmaq: Palız eginleri biocenozında ushırasatuǵın eki qanatlılar (Diptera) otryadına tiyisli zıyankes jánlıklar ósimliklerdiń ósiwi, rawajlanıwı hám ónimdarlıǵına unamsız tásir

“SHIMOLIY MINTAQALARDA QISHLOQ XOJALIGINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI VA ULARNING INNOVATSION ECHIMLARI” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

kórsetiwshi tiykarǵı faktorlardan biri bolıp esaplanadı. Ótkerilgen izertlewler nátiyjesinde bul zıyankeslerge qarsı qollanılǵan ximiyalıq preparatlar joqarı biologiyalıq nátiyjelilikke ie ekenligi anıqlandı.

Ximiyalıq insekticidlerdiń norma hám múddetlerge ámel etken halda qollanıwı zıyankes populyaciyasın sezilerli dárejede azaytıwı, ósimliklerdiń zıyanlanıw dárejesin tómendetiwi hám palız eginleriniń ónimdarlıǵın arttırıwǵa xızmet etiwı ilimiy jaqtan tiykarlandı. Sonıń menen birge, ximiyalıq preparatlardan nátiyjeli paydalanıw palız eginlerin qorǵawdıń integraciyalasqan sistemasında úlken áhmietke ie bolıp, turaqlı hám sapalı zúraát alıw imkaniyatın beredi.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR

1. Tóreniyazov.E.Sh. Palız eginleriniń qáwıplı zıyankesleri hám olarǵa qarsı gúres usılları //Qazaqstan sharayatında awıl xojalıq eginlerinen joqarı ónim jetistiriw tiykarları. -Nókis, 1991.-13-16 b.
2. Tóreniyazov.E.Sh. Qawın shıbını rawajlanıwı bioekologiyası oǵan qarsı gúres alıp barıw boyınsha usınıslar. -Nókis, 2009. -4-13 b.
3. Rashidov M.I., QoshqarovJ., Eshanov Q.P. Qovun pashshasiga qarshi ilmiy asoslangan kurash tadbirlari. –Xorezm, 2007. -3 b.
4. Kızırbaeva A. «Qawın shıbını zıyanınıń ónim muǵdarına hám sapasına tásirin úyreniw» //Pitkeriw qanigeligi jumısı, 2011. -61 b.
5. Tolixov D.A. Osobennosti vırashivaniya dın` v Tadjikistane, urojaynost` i kachestva plodov v oroshaemıx usloviyax: Avtoref. dis...kand. sel`skoxozyaystvennıx nauk. – Dushanbe, 2016. – S. 3 - 16.
6. Tóreniyazov E.Sh.,Twxtabaev R.Z., Peviling R., Xabibullaev B. Qovun pashshasi rivojlanishi, bioekologiyasi, unga qarshi kwrash olib borish bwyi-cha tavsiyalar. –Nukus, 2009. - 32 b.
7. Torenıyazov E.Sh., Yusupov R., Eshmuratov E. Palız ónimleri sapasın jaqsılaw, qayta islew usılları jetiskenlikler //Awıl xojalıǵında ilimiy-izertlewler nátiyjelerin óndiriske engiziw tiykarları. Ilim.ámel. konf. Mat. -Nókis,2010. -5 b.